

ΕΚΘΕΣΗ

ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

(1589)

Ἐνάμεσα στὰ ἔγγραφα τοῦ Archivio di Stato di Firenze, πού ἀναφέρονται στήν ἱστορία τῆς Κρήτης, εἶναι καί ἡ παρακάτω δημοσιευόμενη ἐκθεση. Ἀπευθύνεται πρὸς τὴν κεντρικὴ Κυβέρνηση τῆς Βενετίας ἀπὸ ἀνώτερο ἀξιωματικό. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἐπιθεώρησης πού ἔκαμε, μὲ ἐντολὴ βέβαια τῆς Βενετίας, στὰ φρούρια, τὰ στρατεύματα καὶ τὸ πολεμικὸ ὑλικὸ τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης» σὰν εἰδικὸς στρατιωτικός. Ἡ ἐπιθεώρησή του αὐτὴ συνεχίστηκε τέσσερα χρόνια. Ἀπὸ τὸ 1585 μέχρι τὸ 1589, ὅπως ἀναφέρει κι' ὁ ἴδιος.

Ἡ ἐκθεση, ὅπως ἀναφέρεται στὸ τέλος της, εἶχε προσαρτημένη «nota» μὲ συμπληρωματικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ συνολικὸ ποσὸ τῶν πυροβόλων καὶ τῶν πυρομαχικῶν τοῦ «Βασιλείου». Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ συντάκτη της. Μὰ ἀπὸ τὴν εἰδικότητά του καὶ τὸ χρόνο πού τὴν ὑπόβαλε στὴ Βενετία συμπεραίνω πὼς εἶναι ὁ Gio. Batta dal Monte, capitano Generale delle Fanterie, τοῦ ὁποῦ τοῦ στρατιωτικὸ κανονισμὸ δημόσιεψα στὸ προηγούμενο τεῦχος τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν»¹. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της φαίνεται ὅτι ἦταν ἐπαγγελματίας στρατιωτικός, πού εἶχεν ὑπηρετήσει καὶ σὲ ἄλλους στρατοὺς κ' εἶχεν ἀποκτήσει πολύτιμη πεῖρα γιὰ τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα. Μὰ κι' ὁ dal Monte ἦταν ἐπαγγελματίας στρατιωτικός², κι' εἶχεν ὑπηρετήσει καὶ σ' ἄλλους στρατοὺς, ὅπως ἀναφέρει στὸν κανονισμὸ τῆς φρουρᾶς³. Ἡ πεῖρα του κ' ἡ εἰδικότητά του συνετέλεσε στὸ νὰ σταλεῖ ἀπὸ τὴ Βενετία γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωση τοῦ «Βασιλείου», πού, ὡς φαίνεται, δὲν βρισκόνταν σὲ καλὴ καιάσταση ἀπὸ ἀποψη στρατιωτικὴ. Ἡ γνώμη του, σὰν εἰδικοῦ στρατιωτικοῦ, εἶχε κῦρος γιὰ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς Κρήτης. Ὁ Gio. Mocenigo, μιλώντας τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο γιὰ τὸ φρούριό τῆς Σπιναλόγκας, ἀναφέρει ὅτι δὲν παρέλειψε νὰ συζητήσει γιὰ τὸ ζή-

¹) Βλ. «Κρητικὰ Χρονικὰ» Β' σ. 73 κ.εξ.

²) Στὴν ἴδια θέση τοῦ Gio. Batta dal Monte βρίσκομε στὴν περίοδο 1627 - 29 δυὸ μέλη τῆς ἴδιας, χωρὶς ἀμφιβολία, οἰκογένειας τὸν Cosimo dal Monte καὶ τὸν conte Gio. Batta (συνώνυμο δηλαδὴ τοῦ παραπάνω)· βλ. Relazione di general Moresini 1629, in V. A. S. Relazioni LXXX.

³) «Δὲν ἔχομε δεῖ πουθενά. σὲ πόλεμο ἢ σὲ εἰρήνη, ὅπου κι' ἂν ὑπηρετήσαμε . . .» «Κρητικὰ Χρονικὰ», ὁ.π., σ. 76.

τημα αὐτὸ μὲ τὸ διάδοχό του «καὶ τὸν ἐκλαμπρότατο κ. Gio. Batta dal Monte»⁴. Ἡ γνώμη του σὲ εἰδικὰ στρατιωτικὰ ζητήματα κρίνεται ἐξαιρετικὰ βαρύνουσα. Γι' αὐτό, τὸ συμβούλιο, πού ὁ ἴδιος ὁ Mocenigo εἰσηγεῖται νὰ γίνει στὴ Βενετία μὲ συμμετοχὴ στρατηγῶν, μηχανικῶν καὶ ἄλλων ἐμπείρων προσώπων, γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ζητήματος τῶν τάφρων καὶ ὑπονόμων τῶν φρουρίων τοῦ Βασιλείου, προτείνεται νὰ γίνει μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Κρήτη⁵.

Ἔτσι φαίνεται ἐντελῶς φυσικὸ ὅτι ὁ Dal Monte, σὰν στρατιωτικὸς μεγάλης πείρας, στέλεται γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ὁργάνωση τῆς Κρήτης. Ὄταν ὑπόβαλε τὴν ἐκθεσὴ του ὁ Mocenigo (17 Ἀπριλίου 1589) ὁ Dal Monte βρισκόνταν ἀκόμη στὴν Κρήτη. Καὶ πραγματικὰ ὁ συντάχτης τῆς ἐκθεσης ἔμεινε στὸ νησί μέχρι τὴν τελευταία μέρα τοῦ Ἰουλίου τοῦ ἴδιου ἔτους 1589. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀποψη πὼς συντάχτης τῆς ἦταν ὁ Dal Monte.

⁴) Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. Ι. Ἡράκλειον 1940, σ. 143.

⁵) «... Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι τὸ κυριώτερον ἔργον εἶναι ἡ ἀμυνα τῶν τάφρων. Ἐπειδὴ ὅμως περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπάρχουν διάφοροι γνώμαι, θεωρῶ σκόπιμον νὰ συγκροτηθῇ ἐν γενικὸν συμβούλιον, τὸ ὁποῖον, λαμβάνον ὑπ' ὄψει τὴν γνώμην κυρίως τοῦ ἐκλαμπροτάτου κυρίου Ἰουλίου Σαβορνιάνου, ὡς καὶ ὄλων τῶν ἄλλων εἰδικῶν στρατηγῶν, μηχανικῶν καὶ ἄλλων ἐμπείρων προσώπων, τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς τῶν πραγμάτων, συζητήσῃ καὶ ἐξετάσῃ ἀπάσας τὰς ἀπόψεις, τόσον περὶ τῶν ὑπονόμων, τῶν κατασκευασθεισῶν ὑπὸ τοῦ μακαρίου Λατίνου Ὁρσίνου, ὅσον καὶ περὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος... Ἀκολούθως δέ, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην, ἡ ὁποία θὰ ἦτο περισσότερον ὠφέλιμος καὶ περισσότερον ἀσφαλής. Τὸ συμβούλιον τοῦτο δύναται νὰ λάβῃ χώραν μετὰ τὴν ἐπιστροφήν ἐκ τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ Βασιλείου, τοῦ ἐξοχωτάτου κ. Gio. Batta dal Monte, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιστρέψῃ, πιστεύω, μετὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου καπιτάνου τῆς φρουρᾶς κ. Κονταρίνη, ἐὰν οὗτος δὲν λάβῃ ἄλλην ἐντολὴν τῆς Γερουσίας.

Κατὰ τὸν ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκεῖ διαμονῆς μου διέγνωσα εἰς τοῦτον μέγα ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς κτήσεως ταύτης (τῆς Κρήτης) καὶ ζωηρὰν διάθεσιν νὰ ὑπηρετήσῃ αὐτήν. Ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἐπιμελείας τὴν ὁποίαν κατέβαλε διὰ πᾶν ζήτημα ἀφορῶν τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἀμυναν τοῦ Βασιλείου τούτου, νομίζω ὅτι πρέπει ἢ ἐκθεσίς του νὰ ληφθῇ ὑπὸ σοβαρωτάτην ἔποψιν» Σ. Γ. Σπανάκη, ὁ.π. σ. 144-5.

R. ARCHIVIO DI STATO DI FIRENZE, CARTE STROZZIANE,
SERIE I, FILZA 304 CARTE 92 - 95

Seren.mo Principe, Illu.mi et Ecc.mi Signori,

Se dagli Ecc.mi Generali et altri miei Signori che sono stati nel Regno di Candia, la Ser.tà vostra et vostre Signorie Ill.me et Ecc.me non havessero havuto piena informatione dell' esser di quelle fortezze et del stato nel quale si ritrovano quelle militie certò usarei maggior diligentia in dargline conto, ma credendo io del tutto esserne informatissima gli dirò brevemente.*

Io arrivai nella Città di Candia con quella Compagnia, che da me fu condotta l' ultimo giorno di maggio l' anno 1585¹ et vi sono stato fino l' ultimo di luglio 1589, che sono incirca quattro anni e dui mesi. Nel primo anno che vi era l' Ecc.mo Generale Grimani ritrovai che nella fortezza di Candia vi erano già stati fatti infiniti miglioramenti et similmente alla Canea Reltimo et la fortezza delle Grabuse tutta fatta di novo, et per esser molti*

Γαληνότητα Πρίγκηπα, έκλαμπρότατοι και έξοχώτατοι Κύριοι,

**Αν ή Γαληνότητά Σας και οι *Εξοχότητές Σας δέν είχαν λάβει από τους έξοχώτατους Γενικούς Προβλεπτες και τους άλλους ανώτερους μου, πού ύπηρέτησαν στο Βασίλειο τής Κρήτης, λεπτομερεΐς πληροφορίες για τὰ φρούριά του και για τήν κατάσταση πού βρίσκονται οι φρουρές του, θα κατέβαλλα ασφαλώς μεγαλύτερη επιμέλεια, για να σās αναφέρω σχετικά. Μά επειδή πιστεύω πως είστε καλά πληροφορημένοι για όλα, ή αναφορά μου θα είναι σύντομη.*

**Εφθασα στην πόλη του Χάντακα με το λόχο πού έφερα την τελευταία μέρα του Μάη του 1585 και παρέμεινα εκεί ως την τελευταία του Ιουλίου 1589, δηλαδή περίπου τέσσερα χρόνια και δυο μήνες. Το πρώτο έτος, πού ήταν εκεί Γενικός Προβλεπτής ο έξοχώτατος Γκριμάνι, βοήκα πως στο φρούριο του Χάντακα είχαν γίνει κιόλας άπειρες βελτιώσεις· ως και στα φρούρια των Χανιών και του Ρεθύμνου. Βοήκα μάλιστα το φρούριο τής Γραμβούσας καινούργιοκτισμένο. Και επειδή οι*

⁰) Το απόγραφο, ίσως από λάθος αντιγραφικό, έχει nel.

¹) Στο απόγραφο αναγράφεται το έτος 1583. Όμως, χωρίς άμφιβολία, είναι λάθος, αντί 1585. Βλ. παρακάτω όπου αναφέρεται ότι έμεινε στην Κρήτη 4 χρόνια και 2 μήνες, δηλαδή από τις 31 Μαΐου 1585 μέχρι 31 Ιουλίου 1589.

²) Σχετικά με τήν κατασκευή του φρουρίου τής Γραμβούσας βλ. G. Gerola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, Venezia 1906, vol, I, 2, σ. 614.

li miglioramenti fatti in quel tempo non starò a raccontarli. In quell' istesso anno poi, il mese di novembre gionse in quel Regno alla Canea l' Ecc.mo Generale Mocenigo et nella Città di Candia il seguente mese alli sei decembre, e nel tempo che la sua Ecc.za vi stette, che fu alli sei d' ottobre '88, fece parimenti infiniti miglioramenti⁹⁾, non solamente alla fortezza di Candia, alla Canea Rettimo et Spinalonga, et in Candia prima nel curare le fossa, nelli luoghi più necessari facendo dui boni effetti, l'uno di curare le suddette fossa et l' altro con l' istesso terreno allargar li terrapieni et piazze de belluardi, havendo anche in un istesso tempo fatto allongar et finir li volti delli belluardi Martinengo et Giesù, sopra li quali s' andò parimenti seguitando a portar il terreno et finire quelle piazze di dentro, tanto necessarie alla difesa di quella fortezza. Né starò dar conto di molti altri miglioramenti fattosi per ordine di quel Signore, presuponendo, come già ho detto, vostra Ser.tà esserne del tutto informatissima. Ma però

βελτιώσεις πού έγιναν τότε είναι πολλές, δέν θά ένδιατρίψω στή περιγραφή τους.

Τόν ίδιο χρόνο, τò Νοέμβριο, έφθασε στό Βασίλειο εκείνο, στά Χανιά, ό έξοχώτατος Γενικός Προβλεπτής Mocenigo και τόν έπόμενο μήνα, στις 6 Δεκεμβρίου, έφθασε στήν πόλη του Χάντακα. Και στό διάστημα πού ή Έξοχότητά του έμεινε εκεί, δηλαδή ως τις 6 Οκτωβρίου [15]88, έκαμε επίσης άπειρες βελτιώσεις, όχι μόνο στό φρούριο του Χάντακα μά και στά Χανιά, τò Ρέθυμνο και τή Σπιναλόγκα. Και πρώτα στό Χάντακα, με τò να φροντίσει για τήν τάφρο, στά σημεία πού είχαν περισσότερη ανάγκη, πραγματοποίησε δυò καλά άποτελέσματα: πρώτα τόν καθαρισμό τής παραπάνω τάφρου και δεύτερο τή διαπλάτυνση, με τò ίδιο χώμα, τών επιχωματώσεων και τών πλατειών τών προμαχώνων. Ταυτόχρονα έδωσε μεγαλύτερο μάκρος και έτελείωσε τις θολωτές στοές τών προμαχώνων του Μαρτινένγκο και του Ίησοϋ, πάνω στους όποιους συνέχισεν επίσης τή μεταφορά χώματος και έτελείωσε τις έσωτερικές αυτές πλατειές, πού είναι τόσο άναγκαίες για τήν άμυνα του φρουρίου αυτου.

Ούτε θά ένδιατρίψω σε τόσες άλλες βελτιώσεις πού έγιναν με διαταγή εκείνου του κυρίου, προϋποθέτοντας, όπως είπα και παραπάνω, ότι ή Γαληνότητά Σας είναι πάνω σ' αυτά άριστα ένημερωμένη. "Ο-

⁹⁾ Για τὰ έργα και τις ύπηρεσίες του Γεν. Προβλεπτή Gio. Mocenigo βλ. έκθεση του ίδιου στό: Σ. Σπανάκη, Μνημεία κλπ. ό.π.

non resterò dire, che secondo il giuditio mio, parlando come soldato et non come ingegnere che quanto più le fosse di una fortezza saranno larghe et proffonde, tanto maggior difficoltà haverà il nemico ad espugnarle, et similmente quanto¹⁰ li terrapieni et piazze di dentro de belluardi saranno larghe et spaciose, tanto maggior vantaggio haverano li deffensori nel combatter per la commodità che sempre potranno avere ne far le sue rethirate. Né parlarò altrimenti delli cuniculi¹¹ che per ordine del fu Signor Lallino Ursino furono fatti in parte di quella fossa, havendone in circa dui anni sono con un mio discorso mandatone il parer mio alla Ser.tà Vostra. Ma perhò con sua bona licentia ne discorrerò minutamente con il Signor Giulio Savorgnano, il quale indirizai detto mio discorso. L' anno poi 88 alli sei di ottobre l' Ecc.mo Generale Iustiniano fecece la sua intrata nella Città di Candia et doppo allora sua Ecc.a ha parimente seguitato alla fortificatione di quella città di Candia si come con ogni diligentia vi si attende accioché hormai si venghi alla speditione et fine, si

μῶς δὲν θὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω ὅτι, κατὰ τὴν κρίση μου — καὶ μιλῶ σὰν στρατιώτης καὶ ὄχι σὰν μηχανικός —, ὅσο πιὸ πλατειῆς καὶ πιὸ βαθειῆς εἶναι οἱ τάφροι ἑνὸς φρουρίου, τόσο μεγαλύτερη δυσκολία θὰ ἔχει ὁ ἐχθρὸς γιὰ τὴν ἐκπόρθησή του, καὶ ἐπίσης ὅσο πιὸ πλατειῆς καὶ εὐρύχωρες εἶναι οἱ ἐπιχωματώσεις καὶ οἱ ἐσωτερικὲς πλατεῖες τῶν προμαχῶνων, τόσο πλεονεκτικώτερη θέση θὰ ἔχουν οἱ ὑπερουσπιστὲς τοῦ φρουρίου στὴ διεξαγωγὴ τῆς μάχης, μὲ τὴν ἄνεση ποὺ πάντα θὰ ἔχουν στὴν ἐκτέλεση τῶν ὑποχωρήσεών των. Δὲν θὰ μιλήσω ἐπίσης γιὰ τοὺς ὑπόγειους δρόμους, ποὺ κατ' ἐντολὴ τοῦ μακαρίτη Lalino Ursino ἔγιναν σ' ἓνα μέρος τῆς τάφρου αὐτῆς, ἐπειδὴ πρὶν ἀπὸ δυὸ χρόνια περίπου ἔστειλα στὴ Γαληνότητά Σας τὴ γνώμη μου γι' αὐτὸ μὲ μιὰ ἀναφορά μου. Ὅμως, μὲ τὴν εὐμενῆ ἄδειά Σας, θὰ μιλήσω σχετικὰ μ' αὐτὸ λεπτομερῶς μὲ τὸν κ. Giulio Savorgnano, μὲ τὸν ὁποῖο Σας ἔστειλα τὴν παραπάνω ἐκθεσή μου.

Τὸ ἔτος ἔπειτα [15]88, στίς 6 τοῦ Ὀκτώβρη, ἔκαμε τὴν εἴσοδό του στὴν πόλη τοῦ Χάντακα ὁ ἐξοχώτατος Στρατηγὸς Iustiniano καὶ ἀπὸ τότε ἡ Ἐξοχώτητά του συνέχισε ἐπίσης τὴν ὀχύρωση τῆς πόλης αὐτῆς τοῦ Χάντακα, ὅπου καὶ τῶρα καταγίνεται μὲ κάθε ἐπιμέλεια, κι' ἔτσι ἐπὶ

¹⁰⁾ Στὸ ἀπόγραφο: quando.

¹¹⁾ Γιὰ τὰ cumicoli αὐτὰ βλ. Gerola, ὁ.π., σ. 344.

come spero che presto si potrà vedere. Posso dire adunque in tutto il tempo di mia vita non havere mai visto una fortezza inespugnabile come quella di Candia; né mi estenderò più oltre in dargli conto dell' altre fortezze come sarebbero le Grabuse, San Todaro, la Canea, la Suda, Rettimo, Paleocastro, et Spinalonga, presupponendo che la Ser.tà vostra dalle rellatione di tanti Ser.mi Generali et altri miei Signori ella dil tutto ne debba esserne informatissima, ma ben verrò a dargli conto di tutte le gente di guerra, artegliaria et monitione che si ritrovano in quel regno.

Cominciando adunque alla fanteria ordinariamente pagata, dirò che io vi lassiai in quel regno ventitrè compagnie che in tutto potevano esser incirca tre mille fanti de' quali nella Città di Candia vi erano diece compagnie, che in tutto potevano esser millecinquacento soldati, et il restante compartiti in tutti gl' altri pressidi. È veramente bella e bona gente atta a combattere et suffrir ogni fatica et se forse vi fosse in ogni compagnia qualche soldato di pocca apparenza non è da meravigliarsi che sino nelle compagnie vechie, spagnole; è cosa impossibile che tutti li soldati possino es-

τέλους θὰ φθάσομε στην ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου, πὸν ἐλπίζω πὼς γρήγορα θὰ μπορέσομε νὰ δοῦμε.

Μπορῶ λοιπὸν νὰ πῶ, ὅτι σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ δὲν εἶδα ποτὲ φρούριο πιὸ ἀπόρθητο ἀπὸ τὸ φρούριο τοῦ Χάντακα. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο γιὰ νὰ Σᾶς πληροφορήσω γιὰ τὰ ἄλλα φρούρια, σὰν τὴν Γραμβούσα, τὸν Ἅγιο Θεόδωρο (Θοδωροῦ), τὰ Χανιά, τὴ Σούδα, τὸ Ρέθυμνο, τὸ Παλαιόκαστρο καὶ τὴ Σπιναλόγκα, προὑποθέτοντας πὼς ἡ Γαληνότητά Σας εἶναι γιὰ ὅλα ἄριστα πληροφορημένη ἀπὸ τις ἐκθέσεις τόσων Γαληνοτάτων Γενικῶν Προβλεπτῶν καὶ ἄλλων ἀνώτερόν μου. Ὅμως θὰ φροντίσω νὰ Σᾶς πληροφορήσω γιὰ τὸ στρατό, γιὰ τὸ πυροβολικὸ καὶ τὰ πολεμοφόδια, πὸν βρίσκονται σ' αὐτὸ τὸ Βασίλειο.

Ἀρχίζοντας λοιπὸν ἀπὸ τὸ τακτικὸ μισθοφορικὸ πεζικὸ ἀναφέρω ὅτι ἄφησα σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο 23 λόχους, πὸν συνολικὰ μποροῦν νὰ ἀνέρχονται σὲ 3000 στρατιῶτες. Ἀπ' αὐτοὺς στην πόλη τοῦ Χάντακα βρίσκονται 10 λόχοι, πὸν συνολικὰ θὰ ἔχουν 1500 στρατιῶτες. Οἱ ὑπόλοιποι εἶναι μοιρασμένοι σ' ὅλες τις ἄλλες φρουρές. Εἶναι, ἀληθινά, ὠραῖοι καὶ γεροὶ ἄνθρωποι, ἱκανοὶ νὰ μάχονται καὶ νὰ ὑποφέρουν κάθε κόπο. Καὶ δὲν εἶναι ἄξιο ἀπορίας, ἂν ἴσως βρίσκονται σὲ κάθε λόχο μερικοὶ στρατιῶτες ὄχι τόσο φανήσιμοι, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς παλιούς ἰσπανικοὺς λόχους εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ὅλοι οἱ

sere totalmente fioriti. Nè altra cosa saprei opponere più importante in quelle compagnie salvo che in ognuna di esse vi dovrebbero esser qualche pocho de numero de piche, armati de corsaletti¹² et archibugioni da forcella¹³, ma almeno de piche, perchè veramente, per quanto ho visto, è cosa impossibile che gl' arcobugieri possano diffendere una brechia o sia bataria senza un numero de piche et similmente in occasione d'una rettirata in una trinciera fiancheggiata d' arcobuggieri. Et quando io ne parlai con alcuni de quei miei Signori in Candia, mi fu risposto che vi erano sempre una gran quantità di piche nella monitione dell' armi, et che in occasione gl' haverebbero distribuite a parte de quei soldati. Al che io risposi che al mio giuditio pocho giovamento haverebbero fatto queste piche quando li soldati non fossero stati essercitati a manegiarle et se bene a questi pichieri fossero stato bisogno, darli qualche augmento di paga rispetto alli corsaletti, direi più tosto per non acresser spesa tenir nelle compagnie, qualche pocho numero

στρατιῶτες πέρα γιά πέρα ἐκλεκτοί. Τίποτε πιὸ σημαντικώτερο δὲν θὰ μπορούσα ν' ἀντιτάξω γιά τοὺς λόχους αὐτοὺς ἀπὸ τὸ ὅτι σὲ κάθε ἕνα τους θὰ ἔπρεπε νὰ βροῖσκειται μικρὸς ἔστω ἀριθμὸς λογχοφόρων, ὀπλισμένων μὲ θωράκια καὶ μεγάλα ἀρκομπουζία πάνω σὲ δικράνια, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μὲ λόγχες, γιατί, ἀλήθεια, ἀπ' ὅσα ἔχω δεῖ, εἶναι ἀδύνατο νὰ μπορέσουν ἀρκομπουζιέροι νὰ ὑπερασπισθοῦν ἕνα ρῆγμα, χωρὶς μερικὲς λόγχες· τὸ ἴδιο καὶ σὲ περίπτωση ὑποχώρησης σὲ χαράκωμα, πὺν τὸ πλευρίζουν ἀρκομπουζιέροι. Καὶ ὅταν μίλησα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ μερικὸς ἀπὸ τοὺς ἀνώτερούς μου στὸ Χάντακα, μοῦ ἀπάντησαν, ὅτι ὑπῆρχε πάντα στὶς ἐκεῖ ὀπλοθῆκες μεγάλη ποσότητα λόγχες καὶ ὅτι σὲ περίπτωση ἀνάγκης θὰ τὶς μοίραζαν σὲ μερικὸς ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες ἐκείνους. Σ' αὐτὸ ἀπάντησα, ὅτι, κατὰ τὴν κρίση μου, οἱ λόγχες αὐτὲς λίγο θὰ ὠφελούσαν, ὅταν οἱ στρατιῶτες δὲν θὰ ἦταν γυμνασμένοι ἀπὸ πρὶν στὸ χειρισμὸ τους, καὶ ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη θὰ ἔπρεπε νὰ δοθεῖ στοὺς λογχοφόρους αὐτοὺς κάποια αὐξηση στὸ μισθὸ γιά τὴ θωράκιση πὺν φοροῦν, θὰ ἐπρότεινα μᾶλλον, γιά νὰ μὴ αὐξηθοῦν τὰ ἔξοδα, νὰ κρατήσομε στοὺς λόχους κάπως λιγώτερους ἀρκομ-

¹²) Θωράκια. «Τὸ κύριον μέρος τοῦ παλαιοῦ θώρακος (cuirasse) τὸ καλύπτον τὸ στήθος καὶ τοὺς ὤμους» (βλ. Α. Θ. Ἡπίτη, Λεξικὸν Γαλλοελληνικὸν καὶ Ἑλληνογαλλικὸν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν ὄρων, λ. corselet).

¹³) Forcella. «Πάσσαλος φέρων σιδηρὰν ἀρπάγην, ἐπὶ τοῦ ὀποίου ἐστηρίζετο τὸ ἀρκοβούζιον» (βλ. Ἡπίτη, ὁ.π. λ. fourchette ou fourquine).

manco di archibuggieri et che vi fossero almeno un numero di vinti soldati per compagnia armati con le loro piche perché sempre quel pocho numero de pichieri in ogni occasione haverebbero mostrato adoperar le piche a quelli che di novo sarebbero aggiunti. Et questo io ne parlo per haverne visto la prova in quelle prime mostre generali che io fecci in Candia, nelle quali avendoli quell' Ecc.mo Generale fatto dar a un numero di soldati arcobuggieri una quantità de piche, nissuno d'essi li sapeva maneggiarle; ma doppo allora vi si è rimediato in parte nel pressidio di Candia a questo modo, che avendone io tenuto alquante fille armate nella mia compagnia, senza alcun augumento di paga, ma dato a quelli del caposoldo con haverli lassiato io li corsaletti senza pagamento alcuno, l' Ecc.mo Generale Mocenigo visto questa facilità fece consignar ad ogni Capitano vinti corsaletti de quelli della monitione in modo che in parte senza spesa alcuna fu provisto a questo bisogno. Et secondo il parer mio dovendo anco mantener la Ser.tà Vostra quelle militie più fiorita e senza che vi mancassero mai soldati, loderei che sempre si continuasse a non mandar mai Capitano alcuno in quel Regno sopra le compagnie di espet-

πουζιέρους και στη θέση τους να είναι 20 τουλάχιστο στρατιῶτες σε κάθε λόχο, οπλισμένοι με τις λόγχες των, επειδή βέβαια ο μικρός αυτός αριθμός των λογχοφόρων θα δίδασκε σε κάθε περίπτωση τη χρήση των λογχῶν στους νεοσύλλεκτους. Και το λέγω αυτό γιατί είδα την απόδειξη στις πρώτες γενικές επιδείξεις που έκαμα στο Χάντακα, κατά τις οποίες ο έξοχώτατος Γενικός Προβλεπτής είχε δώσει σε μερικούς στρατιῶτες αρκομπουζιέρους μια ποσότητα λογχῶν, μα κανένas απ' αυτούς δεν ήξερε να τις χειρισθεί. Έπειτα όμως το πράγμα διορθώθηκε εν μέρει στη φρουρά του Χάντακα με το να κρατήσω στο λόχο μου μερικές σειρές λογχοφόρους, χωρίς καμμιὰ αύξηση του μισθοῦ, αλλά δίνοντας σ' αυτούς, τη θωράκιση χωρίς καμμιὰ πληρωμή, αντί για επιμισθιο. Ο έξοχώτατος Γενικός Προβλεπτής Mocenigo είδε την εύκολία αυτή και διάταξε να παραδοθούν σε κάθε καπετάνιο 20 θώρακες από εκείνους των όπλοθηκῶν, κι έτσι, χωρίς κανένα έξοδο, έθεραπεύτηκε κάπως αυτή ή ανάγκη.

Και σύμφωνα με τη δική μου κρίση, επειδή ή Γαληνότητά Σας πρέπει να διατηρεί ακόμη τη «μιλίτσια» αυτή όσο το δυνατό πιο άκμαία και να μην της λείπουν ποτέ οί στρατιῶτες, θα συνιστοῦσα να εξακολουθήσει να μη στέλλεται ποτέ σ' αυτό το Βασίλειο κανένas καπετά-

tativa, perché a quel modo non solamente la gente v' à comando, ma anco li soldati restano schiavi, ma che bene ogni Capitano fosse tenuto a condurvi la sua compagnia. Perché a questo modo come le compagnie sono regulate pochi si curano di ritornar in Italia. Non lassierò di dire che non havendo io in tutto quel tempo che son stato alla guerra visto nel servitio di Francia, Spagna, Savoia et altri prencipi dar la paga anticipata a soldati et spetialmente a quelli che al tempo di pace sono ordinariamente pagati nelli pressidi, m' è parso cosa nova che solamente nel servitio di Vostra Ser.tà s'osservi quest' ordine et perchè secondo il giuditio mio questo torna non solamente in danno suo, ma anco de capitani et soldati, ho pensato dargline il conto: se il soldato adonche che se ne fugge dal suo Capitano, si come spesse volte si vede, non esser mai in altro tempo che nei primi giorni che toccato la paga anticipata, il che non lo farebbe quando questa commodità non havesse, et così a questo modo viene la Vostra Ser.tà a perdere ogni anno un tanto numero de paghe et homini, oltra che anco quelli che chiamano licentia procurano sempre d'

νιος γιά τή διοίκηση τῶν ἐκεῖ ἐφεδρικών λόχων, γιάτὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὄχι μόνο οἱ ἀξιωματικοὶ μὰ καὶ οἱ στρατιῶτες μένουν σκλάβοι, ἀλλὰ κάθε καπετάνιος νὰ ὑποχρεώνεται νὰ ὀδηγήσει ἐκεῖ τὸ λόχο του. Γιάτὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἔτσι πὺν εἶναι κανονισμένοι οἱ λόχοι, λίγοι φροντίζουν νὰ ξαναγυρῶσιν στὴν Ἰταλία.

Δὲν θὰ παραλείψω ν' ἀναφέρω πὺς μοῦ φάνηκε παράξενο, πὺν μόνο στὴν ὑπηρεσία τῆς Γαληνότητάς Σας τηρεῖται ἡ τακτικὴ νὰ πληρώνονται προκαταβολικὰ οἱ στρατιῶτες καὶ εἰδικὰ ἐκεῖνοι πὺν σὲ περίοδο εἰρήνης πληρώνονται κανονικὰ στὶς φρουρές, ἐνῶ, σ' ὄλο τὸ διάστημα πὺν ὑπηρετήσα στὸν πόλεμο, στὴν ὑπηρεσία τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Σαβοῖας καὶ ἄλλων κρατῶν, δὲν εἶδα νὰ ἐφαρμόζεται τέτια τακτικὴ. Κι' ἐπειδὴ, κατὰ τὴν κρίση μου, αὐτὸ ζημιώνει ὄχι μόνο τὴ Γαληνότητά Σας, μὰ ἀκόμη καὶ τοὺς καπετάνιους καὶ τοὺς στρατιῶτες, σκέφτηκα νὰ Σᾶς πληροφορήσω σχετικά. Ἐάν λοιπὸν ὁ στρατιώτης πὺν φεύγει ἀπὸ τὸν καπετάνιο του, ὅπως πολλὲς φορὲς βλέπομε νὰ συμβαίνει, δὲν τὸ κάνει παρὰ μόνο τὶς πρῶτες μέρες πὺν παίρνει προκαταβολικὰ τὸ μισθό, αὐτὸ δὲν θὰ τὸ ἔκανε, ὅταν δὲν θὰ εἶχε αὐτὴ τὴν εὐκολία. Κι' ἔτσι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ Γαληνότητά Σας χάνει κάθε χρόνο ἕνα ποσὸ μισθῶν καὶ κάμποσους ἄνδρες. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ κ' ἐκεῖνοι πὺν ζητοῦν ἄδεια φροντίζουν πάντοτε νὰ τὴν παίρουν

esser licentiati avanti che finisca il mese. Il Capitano poiché anco lui non può di manco che non soccorra il soldato de dinari acciò sia vestito et possi campare alla banca, sendoli truffata la paga, viene anche egli a perdere l' huomo et il danaro. Li soldati poi molti di loro che hanno poco governo la grande comodità di questa paga anticipata gli dà molta caggione di indebitarse et poi fugirsene. Et perhò conoscendo io per prova quanto danno vien' havere la Ser.tà vostra de far pagar le fanterie de li soi pressidi a paga anticipata, et non servita, ho pensato dirgli il modo che osservano gl' altri principi a pagar li soldati che tengono nelle fortezze loro. Quando un Principe fa una levata de qualche numero de gente non vi è dubbio alcuno che quella prima paga, se gli deve sempre anticipata, ma poi condutte et compartite le compagnie nelli suoi pressidi, si come la paga sol esser d' un mese, così li fa pagare durante sei mesi ogni 35 giorni et questo acciò scortino la suddeta paga. Et a questo modo oltre che il soldato se ne sente pocho incomodo, la Ser.tà Vostra non solamente verrà sempre ad haver quella paga che già dava

πρὶν νὰ τελειώσει ὁ μῆνας. Ὑστερα κι' αὐτὸς ὁ καπετάνιος, πὸν δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βοηθᾷ τὸ στρατιώτη μὲ χρήματα γιὰ νὰ ντύνεται καὶ νὰ συντηρεῖται, ὅταν τοῦ καταχραστεῖ τὰ χρήματα πὸν τοῦ δίγει, χάνει κι' αὐτὸς καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ χρήματα. Ἐπειτα πολλοὶ στρατιῶτες πὸν εἶναι σπάταλοι, μὲ τὴ μεγάλη αὐτὴ εὐκολία τῆς προκαταβολῆς τοῦ μισθοῦ, βρίσκουν ἀφορμὴ νὰ χρεώνονται κι' ἔπειτα νὰ τὸ σκάζουν. Γι' αὐτό, ξέροντας ἐγὼ ἀπὸ πείρα πόση ζημιὰ προκύπτει στὴ Γαληνότητά Σας μὲ τὸ νὰ πληρώνει τοὺς στρατιῶτες τῶν φρουρίων τῆς προκαταβολικὰ καὶ ὄχι ὕστερα ἀπὸ τὴν παροχὴ τῆς ὑπηρεσίας, σκέφτηκα νὰ Σᾶς πληροφορήσω γιὰ τὸ σύστημα πὸν κρατοῦν τὰ ἄλλα κράτη στὴν πληρωμὴ τῶν στρατιωτῶν πὸν διατηροῦν στὰ φρούριά τους. Ὅταν ἓνα Κράτος στρατολογεῖ ὁρισμένο ἀριθμὸ στρατιωτῶν δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία, πὸς ἡ πρώτη πληρωμὴ τοῦ μισθοῦ των πρέπει πάντα νὰ γίνεται προκαταβολικὰ. Ἀφοῦ ὁμως ὀδηγηθῶν καὶ μοιραστοῦν οἱ λόχοι στὶς φρουρὲς των, καθὼς συνηθίζεται νὰ καταβάλεται ὁ μισθὸς τους κάθε μῆνα, τοὺς πληρώνει ἐπὶ ἕξ μῆνες κάθε τριάντα πέντε ἡμέρες· ἔτσι πὸν νὰ ἐξοφλήσουν τὸν παραπάνω μισθό. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἐκτὸς πὸν ὁ στρατιώτης αἰσθάνεται ὀλίγη στενοχώρια, ἡ Γαληνότητά Σας ὄχι μόνο θὰ ἔχει στὸ ταμεῖο τῆς τὰ χρήματα αὐτὰ πὸν πλήρωσε

anticipata alli soldati in camera, ma leverà ogni occasione alli soldati che non potranno truffar più; oltre anche essendo il soldato pagato a paga servita, li Capitani verranno ad haver grandissimo beneficio et li soldati haveranno caggione di contentarsi et tanto più che dal giorno che saranno rimessi se bene fosse fuori del giorno della mostra, pocho importa perchè saranno poi pagati alla banca tutti li giorni di quel mese servito, et acciò non patisca potrà anco dal suo Capitano esser soccorso de dinari, li quali poi a pocco a pocco se gl' anderà rimborsando. Intendendo perhò io che l' ordine di questo pagamento si debba solamente osservare nelli pressidi di levante ove la paga del soldato suole essere pagata ogni 30 o 35 giorni, et questo è quanto ho potuto dire intorno a quelle fanterie ordinariamente pagate.

Quando poi alle militie paesane io dico haverle viste et la maggior parte rissegnate et essercitate et esservi in quel Regno ventitre compagnie compartite cioè sotto la carica del Governatore Mario Gazzi in Candia cinque compagnie et sette fuori che sono Altemne, Priotissa, Belvedere, Petiada, Mirabello, et Gie-

προκαταβολικά στους στρατιῶτες, μὰ θὰ ἀφαίρῃ ἀκόμη ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες κάθε εὐκαιρία νὰ καταχραστοῦν. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ὅταν ὁ στρατιώτης θὰ πληρώνεται δουλεμένο μισθό, οἱ καπετάνιοι θὰ ἔχουν μεγάλη ὠφέλεια καὶ οἱ στρατιῶτες θὰ ἔχουν λόγους νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι, προπαντὸς τὴν ἡμέρα πὸν θὰ ἀπολυθοῦν, κι' ἂν ἀκόμη δὲν ἦταν ἡμέρα ἐπίδειξης—λίγο ἐνδιαφέρει—, γιατί θὰ πληρώνονται ἔπειτα ὅλες τὶς ἡμέρες τοῦ μήνα πὸν θὰ ἔχουν ὑπηρετήσει. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑποφέρει θὰ μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἐνισχύεται μὲ χρήματα ἀπὸ τὸν καπετάνιο του, σὶν ὅποιο θὰ τὰ ἐξοφλεῖ λίγα-λίγα. Ἐννοεῖται πὸς ἡ τακτικὴ αὐτὴ τῆς πληρωμῆς πρόπει νὰ τηρεῖται μονάχα σὶς φρουρὰς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἡ πληρωμὴ τοῦ στρατιώτη συνηθίζεται νὰ γίνεται κάθε 30 ἢ 35 μέρες. Καὶ αὐτὰ εἶναι ὅσα εἶχα νὰ πῶ γύρω ἀπὸ τὸν τακτικὸ μισθοφορικὸ στρατό.

Ἔστερα, ὅσο γιὰ τὶς μιλίτοιες τῆς ὑπαίθρου, ἀναφέρω ὅτι τὶς εἶδα καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους τὸ ἐπιθεώρησα καὶ τὸ ἐδοκίμασα. Ἀπὸ τὸ στρατὸ αὐτὸ ὑπάρχουν σὶ τὸ Βασίλειο 23 λόχοι, κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Διοικητῆ Mario Gazzi, κατανεμημένοι 5 σὶ τὸ Χάντακα καὶ ἔξω 7, δηλαδὴ σὶ τὸ Τέμενος, σὶ τὴν Πυργιώτισσα, σὶ τὸ Μπελβεντιέρε, σὶ τὴν Πεδιάδα, σὶ τὸ Μεραμπέλλο, σὶ τὴν Γεράπειρα καὶ σὶ τὴν Σητεία, καὶ

anticipata alli soldati in camera, ma leverà ogni occasione alli soldati che non potranno truffar più; oltre anche essendo il soldato pagato a paga servita, li Capitani verranno ad haver grandissimo beneficio et li soldati haveranno caggione di contentarsi et tanto più che dal giorno che saranno rimessi se bene fosse fuori del giorno della mostra, pocho importa perchè saranno poi pagati alla banca tutti li giorni di quel mese servito, et acciò non patisca potrà anco dal suo Capitano esser soccorso de dinari, li quali poi a poco a poco se gl' anderà rimborsando. Intendendo perhò io che l' ordine di questo pagamento si debba solamente osservare nelli pressidi di levante ove la paga del soldato suole essere pagata ogni 30 o 35 giorni, et questo è quanto ho potuto dire intorno a quelle fanterie ordinariamente pagate.

Quando poi alle militie paesane io dico haverle viste et la maggior parte rissegnate et essercitate et esservi in quel Regno ventitre compagnie compartite cioè sotto la carica del Governatore Mario Gazzi in Candia cinque compagnie et sette fuori che sono Altemne, Priotissa, Belvedere, Petiada, Mirabello, et Cie-

προκαταβολικά στους στρατιῶτες, μὰ θὰ ἀφαιρέσει ἀκόμη ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες κάθε εὐκαιρία νὰ καταχραστοῦν. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ὅταν ὁ στρατιώτης θὰ πληρώνεται δουλεμένο μισθό, οἱ καπετάνιοι θὰ ἔχουν μεγάλη ὠφέλεια καὶ οἱ στρατιῶτες θὰ ἔχουν λόγους νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι, προπαντὸς τὴν ἡμέρα πὸν θὰ ἀπολυθοῦν, κι' ἂν ἀκόμη δὲν ἦταν ἡμέρα ἐπίδειξης—λίγο ἐνδιαφέρει—, γιατί θὰ πληρώνονται ἔπειτα ὅλες τὶς ἡμέρες τοῦ μήνα πὸν θὰ ἔχουν ὑπηρετήσει. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑποφέρει θὰ μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἐνισχύεται μὲ χρήματα ἀπὸ τὸν καπετάνιο του, στὸν ὁποῖο θὰ τὰ ἐξοφλεῖ λίγα-λίγα. Ἐννοεῖται πὼς ἡ τακτικὴ αὐτὴ τῆς πληρωμῆς πρόπει νὰ τηρεῖται μονάχα στὶς φρουρὰς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἡ πληρωμὴ τοῦ στρατιώτη συνηθίζεται νὰ γίνεται κάθε 30 ἢ 35 μέρες. Καὶ αὐτὰ εἶναι ὅσα εἶχα νὰ πῶ γύρω ἀπὸ τὸν τακτικὸ μισθοφορικὸ στρατό.

Ὑστερα, ὅσο γιὰ τὶς μιλίτοιες τῆς ὑπαίθρου, ἀναφέρω ὅτι τὶς εἶδα καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους τὸ ἐπιθεώρησα καὶ τὸ ἐδοκίμασα. Ἀπὸ τὸ στρατὸ αὐτὸ ὑπάρχουν στὸ Βασίλειο 23 λόχοι, κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Διοικητῆ Mario Gazzi, κατανεμημένοι 5 στὸ Χάντακα καὶ ἔξω 7, δηλαδὴ στὸ Τέμενος, στὴν Πυργιώτισσα, στὸ Μπελβεντέρε, στὴν Πεδιάδα, στὸ Μεραμπέλλο, στὴ Γεράπειρα καὶ στὴ Σητεία, καὶ

rapetra et Sittia; et sotto la carica del Governatore toscano undeci compagnie compartite nel territorio di Rettimo, La Canea et altri luoghi in quelle parti, che in tutto assendono alla somma di circa diece mille fanti descritti in quella militia et quasi tutti arcobugieri, che io non credo vi siano cinquecento archieri; et nella città di Candia con il Marula vi posson esser novecento Pichieri, et tutta questa gente compartita in circa cento centurie de' quali, secondo l' opinione mia et per quanto ho visto, dico che quelli de la Città di Candia, Rettimo et la Canea saranno sempre boni a tramezar fra le compagnie pagate per difesa di quelle fortezze et assai meglio di quelli della campagna con tutto che quelli delle ville sieno obedientissimi a venir alle mostre et anco meglio essercitati di quelli della città per il continuo essercitio, che dalli loro Capitani sono tenuti a far otto mesi dell' anno, ma per esser gente rozza et povera veramente non farebbe tanto servitio come quelli delle città. Nè per ciò rimarrò che io non laudi che si tenghi conto di quella militia poscia che vistosi la sua molta obediencia et prontezza, con l' unione delli descritti in questa militia la Ser.tà Vostra potrà sempre cavar servitio atteso

κάτω ἀπὸ τῆ διοίκηση τοῦ Διοικητῆ Τοσκανο 11 λόχοι, κατανεμημένοι στὴν περιφέρεια τοῦ Ρεθύμνου, τῶν Χανιῶν καὶ ἄλλων τόπων πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα, πὺν ὅλοι μαζὺ ἀνέρχονται σὲ 10,000 περίπου στρατιῶτες, γραμμένους σ' αὐτὴ τῆ μιλιτσια, ὅλους σχεδὸν ἀρκομπουζιέρους, ἀφοῦ οἱ τοξότες δὲν πιστεύω νὰ εἶναι 500. Καὶ στὴν πόλη τοῦ Χάντακα μὲ τὸ Μαρουλά μπορεῖ νὰ βρίσκονται 900 λογχοφόροι. Καὶ ὅλος αὐτὸς ὁ στρατὸς εἶναι μοιρασμένος σὲ 100 περίπου ἑκατονταρχίες. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, κατὰ τῆ γνώμη μου, ἀπὸ ὅ,τι εἶδα, λέγω ὅτι αὐτοὶ πὺν κατάγονται ἀπὸ τὸ Χάντακα, τὸ Ρέθυμνο καὶ τὰ Χανιά θὰ ᾽ναι πάντα καλοὶ ν' ἀνακατευτοῦν μὲ τοὺς λόχους τῶν μισθοφόρων, γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν φρουρίων ἐκείνων, καὶ ἀρκετὰ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς χωρικούς, παρ' ὅλο πὺν οἱ χωρικοὶ αὐτοὶ εἶναι πειθαρχικώτατοι στὴν ἐμφάνισή τους στὶς ἐπιδείξεις καὶ ἀκόμη πὺν ἐξασκημένοι ἀπὸ τοὺς καταγόμενους ἀπὸ τὶς πόλεις, ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη ἄσκηση πὺν ὑποχρεώνονται ἀπὸ τοὺς καπετάνιους των νὰ κάνουν 8 μῆνες τὸ χρόνο. Ἐπειδὴ ὁμως εἶναι ἄξεστοι καὶ φτωχοὶ δὲν θὰ πρόσφεραν, μὰ τὴν ἀλήθεια, τόση ὑπηρεσία ὅση ἐκεῖνοι τῶν πόλεων. Μὰ γι' αὐτὸ δὲν θὰ παραλείψω νὰ συστήσω πὺν πρέπει νὰ δοθεῖ σημασία στὴ μιλιτσια ἐκείνη, ἀφοῦ εἶδα τὴν τόση εὐπείθεια καὶ προθυμία της. Μὲ τὴν ἔνταξη τῶν

che fattosi la scelta, de quelli atti all' arcobugio per difesa di quelle fortezze se potrà anco servire del rimanente de galeoti et guastadori; li quali guastadori sono poco meno necessari per difesa di quelle fortezze di quello che sono li soldati. Et perchè la Ser.tà Vostra sappia il numero degli huomini descritti in quella militia della città di Candia et sue dependentie, sotto al governo del Sig. Mario Gazzi, da questa rellatione che io gl' appresento, Ella intenderà prima il compartito delle 12 compagnie di Candia, il Marulla et ville; Cioè la militia di quelle città sottoposta a 77 parrochie et quella della campagna in 242 ville et tutta questa gente compartita in 42 centurie col numero de gl' huomini che distintamente vi sono descritti et ancora de gl' armati d' arcobugi, picche et archi, et similmente della parte di Rettimo, la Canea et altri luoghi sottoposti alla carica del Governatore Toscano.

Della cavalleria poi con tutto che questo sia carico di quel Cla.mo Proveditore, non per questo vi rimarrò che sendo parimente Vostra Signoria Clar.ma uno dei miei Signori non ne

στρατολογουμένων στή μιλίτσια αὐτῆ ἢ Γαληνότητά Σας θὰ μπορεῖ πάντα νὰ ἐξυπηρετηθεῖ, ἀρκεῖ νὰ γίνεῖ ἡ ἐπιλογή τῶν ἱκανῶν σὲ ἀρκομπούζιο γιά τὴν ἀμυνα τῶν φρουρίων. Θὰ μπορέσει νὰ χρησιμοποιήσει ἀκόμη τοὺς ὑπόλοιπους γιά κωπηλάτες τῶν γαλερῶν καὶ σκαπανεῖς. Οἱ τελευταῖοι εἶναι λιγώτερο ἀναγκαῖοι ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες γιά τὴν ἀμυνα τῶν φρουρίων.

Καὶ γιά νὰ ξέρεῖ ἡ Γαληνότητά Σας τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνδρῶν ποὺ ἔναι γραμμένοι στή μιλίτσια τοῦ Χάντακα καὶ τῶν περιχώρων τοῦ ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Μάριο Γκάτσι, θὰ ἀντιληφτεῖ, ἀπὸ τὴν ἐκθεση αὐτῆ πὸ τῆς ὑποβάλλω, πρῶτα τὴν κατανομή τῶν 12 λόχων τοῦ Χάντακα, τοῦ Μαρουλά καὶ τῶν χωριῶν δηλαδὴ τὴ μιλίτσια τῆς πόλης αὐτῆς, πὸν διαιρεῖται σὲ 77 ἐνορίες, καὶ τὴ μιλίτσια τῶν ἐπαρχιῶν, ἀπὸ 242 χωριά. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνδρες εἶναι μοιρασμένοι σὲ 42 ἑκατονταρχίες, μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνδρῶν ποὺ χωριστὰ καταγράφηκαν καὶ ἀκόμη τῶν ὀπλισμένων μὲ ἀρκομπούζια, λόγχεσ καὶ τόξα. Τὸ ἴδιο καὶ τοῦ τμήματος Ρεθύμνου, Χανιῶν καὶ ἄλλων περιφερειῶν, πὸν εἶναι ὑπὸ τὸ Διοικητὴ Τοσκανο.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἵππικό, παρ' ὅλο πὸν αὐτὸ ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ ἐκλαμπρότατου Προβλεπιτῆ, δὲν θὰ παραλείψω, ἀφοῦ ἡ Ἐκλαμπρότητά Σας εἶναι ἐπίσης προϋστάμενός μου, νὰ ἀναφέρω τὴ γνώ-

dica ancora il parer mio, et tanto più che essendo stata la mia prima professione questo numero di cavalli, adonque che in parte ho visti compartiti in undece condutte cioè sei in Candia, due in Rettimo et due alla Canea et una a Sittia che in tutto possono assender al numero de 1200 cavalli descritti in una cavalleria molto necessaria, in quel regno, ma però occorrendo occasione una parte d' essa potrebbero far pocho servitio per cagione, che un gran numero de quei huomini, secondo il parer mio non sanno quello che cosa sia arme, né cavalli et sono inutili, riservando però li gentil huomini et qualche altri che veramente potrebbero fare servitio, ma bene uniti insieme tutto quel numero de cavalli darebbero almeno qualche pensiero al nemico a vederli comparer al longo di quelle marine, et credo che li buoni non potrebbero assender al numero di 300 o 400 cavalli in circa. Et quanto a ciò che fu proposto alla Ser.tà Vostra che sarebbe servitio suo, che in luogo di quei huomini inutili che cavalcavano quei cavalli delli pupilli et donne vedove, vi fossero un numero di soldati ittaliani, i quali con poco augumento di paga, di più degli altri oltre le fationi da piedi fossero ancora descritti nella

μη μου, και μάλιστα αφού το ιππικό ήταν το πρώτο μου επάγγελμα. Τα άλογα λοιπόν αυτά, μερικά από τα όποια είδα, μοιρασμένα σε 11 ίλες, δηλαδή 6 στο Χάντακα, 2 στο Ρέθυμνο, 2 στο Χανιά και 1 στη Σητεία, και που όλα μαζί μπορούν να φθάσουν τα 1200, αποτελούν ένα ιππικό πολύ αναγκαίο σ' αυτό το Βασίλειο. Άλλά σε ένδεχόμενη περίπτωση ένα μέρος μονάχα θα μπορούσε να προσφέρει μικρή ύπηρεσία· κι' αυτό γιατί μεγάλος αριθμός από τους άνδρες εκείνους δεν ξέρον, κατά τη γνώμη μου, τίποτα από όπλα, ούτε και από άλογα, κι έτσι είναι, αν εξαιρέσει βέβαια κανείς τους εύγενείς και μερικούς άλλους, που πραγματικά θα μπορούσαν να προσφέρουν ύπηρεσίες, άχρηστοι. Όμως μαζεμένα όλα αυτά τα άλογα θα βάζουν κάπως τον έχθρο σε σκέψη, σαν θα τα βλέπε να κάνουν την εμφάνισή τους στις άκρογιαλιές. Πιστεύω πως τα καλά άλογα δεν θα μπορούσαν να ξεπεράσουν τα 300 ή τα 400 περίπου. Όσο για κείνο που πρότειναν στη Γαληνοτήτά σας, πως θα 'ταν δηλαδή έξυπηρετικό, αν, στη θέση των άχρηστων εκείνων ανδρών, που θα καβαλίκευαν τα άλογα των ανηλίκων και των χηρών, ήταν κάμποσοι Ιταλοί στρατιώτες, που με κάποια μικρή αύξηση του μισθοῦ, παίρνοντας κάτι περισσότερο από τους άλλους, εκτός από την ύπηρεσία του πεζικοῦ θα έγγραφονταν ακόμη και στο ιπ-

cavallaria con li cavalli che li sarebbero assignati acciocchè nelli giorni delle mostre potessero essercitarsi a questo modo. Io dico che quanto a me non ritrovo bono questo ordine per cagione che fra questi soldati et li padroni dei cavalli in tempo di pace vi sarebbe sempre confusione, né tampoco che con il denaro che quei signori feudatari pagherebbero per essere liberi da questo carico s' assoldassero un numero de cavalli leggeri, che d' Italia andassero a servir in quel regno, perché oltre che vi sarebbe sempre qualche difficoltà in scoder quel dinaro, li soldati costerebbero molto più di ciò che si creda, ma secondo il parer mio per hora altra cosa non farei da quel Regno per conto di quella Cavalleria salvo che ognuno obligato a quel carico fosse tenuto ad haver il suo cavallo bono secondo l' obligo suo et che ve ne fosse mai a piedi, anzi che non ci avesse altra cura che in quel Regno vi fossero molti cavalli, sapendosi quanta difficoltà ve n' é a condurvene. Et a questo modo poi, occorrendo occasione di guerra et mandandosi un numero di fantaria ittaliana per difesa di quel Regno, se li cavalli vi saranno, allora si potrà sempre fare

πικὸ μὲ τὰ ἄλογα ποὺ θὰ τοὺς παραδίδονταν, ὥστε νὰ μποροῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ γυμναστοῦν τὶς ἡμέρες ποὺ θὰ γίνονταν οἱ ἐπιδείξεις, λέγω ὅτι, ἐγὼ τοῦλάχιστον, δὲν βρίσκω τὴν τακτικὴ αὐτὴ σωστή· γιὰτὶ ἀνάμεσα στοὺς στρατιῶτες αὐτοὺς καὶ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἀλόγων σὲ περίοδο εἰρήνης θὰ γίνονταν πάντοτε μαλώματα. Καὶ ἄλλο τόσο δὲ βρίσκω σωστὸ μὲ τὰ χρήματα ποὺ θὰ πλήρωναν οἱ κύριοι αὐτοὶ φευδάρχες, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσι τοῦ ἵππικοῦ, νὰ στρατολογηθοῦν κάμποσα ἑλαφρὰ ἄλογα, ποὺ θὰ μεταφέρονταν ἀπὸ τὴν Ἰταλία, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν σ' αὐτὸ τὸ Βασίλειο. Γιατί, ἐκτὸς ποὺ θὰ ὑπάρχει πάντα κάποια δυσκολία στὴν καταβολὴ τῶν χρημάτων αὐτῶν, οἱ στρατιῶτες θὰ στοιχίζαν περισσότερο ἀπὸ ὅσο πιστεύεται. Μά, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὴ γνώμη μου, γιὰ τὴν ὥρα τίποτε ἄλλο δὲν θὰ ἔκανα σ' αὐτὸ τὸ Βασίλειο σχετικὰ μὲ τὸ ἵππικὸ ἐκτὸς ἀπ' αὐτό: κάθε ὑπόχρεος σ' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐν τάξει τὸ ἄλογό του, σύμφωνα μὲ τὴν ὑποχρέωσή του, καὶ ποτὲ νὰ μὴ στρατεύεται ὡς πεζός· καὶ ἀκόμα, πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο, θὰ ἔπρεπε νὰ λαμβάνεται φροντίδα νὰ ὑπάρχουν στὸ Βασίλειο τοῦτο πολλὰ ἄλογα, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ πόση δυσκολία ὑπάρχει, γιὰ νὰ μεταφέρει κανεὶς ἀπ' ἔξω. Καὶ ἔτσι ἔπειτα, ὅταν τύχει πόλεμος καὶ ἀποσταλεῖ ἀριθμὸς ἰταλῶν στρατιωτῶν πεζικοῦ γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ Βασιλείου, ἂν ὑπάρχουν ἐκεῖ ἄλογα, τότε θὰ

una scelta de soldati d'ogni compagnia delli più praticchi a questa professione, i quali con li cavalli di quei huomini rozzi ed inutili, che all' hora li patroni li darano volontieri andarano a combatter et a far ogn' altra fattione che occorrerà, à questo modo senza intrare in altra spesa la Serenità Vostra sarà in quel tempo molto ben servita.

Quanto all' artiglieria et monitione che hora si ritrovano in quel Regno in Candia propria e Castello¹⁴ vi lassiai 119 pezzi compreso quatro falconetti¹⁵ da gioco nell' arsenale che pur in quella città 266 pezzi fra grossi et piccoli, che in tutto ascende al numero de 385 comprese qualche periere con la sua monitione di polvere, che può essere fra grossa et fina barilli 9108 che saranno in circa un millione di libre, balle di ferro 48612, di pietra 2300 in circa, di balle di piombo d' archibugione da posta 6983, corda d' archibugio, salnitro et solfato non starò a dire particolarmente in conto, poichè del tutto ne tengo la notte, ma ben dell' arme offensive et deffensive, che sono in quella monitio-

είναι πάντα εύκολο νά γίνει κάποια έπιλογή από τους στρατιώτες κάθε λόχου, τους πιο έμπειρους σ' αυτό τó επάγγελμα. Οί στρατιώτες αυτοί με τὰ άλογα τών ανθρώπων εκείνων, τών άξεστων και άχρηστων, πού τότε οί ιδιοκίητες των θά τὰ δώσουν εύχαρίστως, θά πάν νά πολεμήσουν και θά προσφέρουν οποιαδήποτε άλλη ύπηρεσία τύχει. Μ' αυτό τον τρόπο, χωρίς νά μπει ή Γαληνότητά Σας οέ άλλα έξοδα, θά έξυπηρετηθεί στην περίπτωση εκείνη πολν καλά.

Όσο για τó πυροβολικό και τὰ πολεμοφόδια, πού τώρα βρίσκονται στο Βασίλειο αυτό, σ' αυτό τó Χάντακα, στο Καστέλλο, άφησα 119 πυροβόλα, πού σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται και 4 φαλκονέτα με άχέα στο ναυπηγείο και σ' αυτή την πόλη 266 άκόμη, μεγάλα και μικρά, ώστε ο συνολικός άριθμός ανεβαίνει με μερικά λιθοβόλα οέ 385, πού έχουν τὰ πυρομαχικά τους, τó μαρουτι, πού, ψιλó και χοντρό, μπορεί νά είναι 9108 βαρέλια, δηλαδή περίπου 1.000.000 λίμπρες· μπάλες σιδερένιες 48618, πέτρινες 2300 περίπου, μπάλες μολυβένιες για μεγάλα άρκομπούζια θέσεων 6983. Για σκοινί άρκομπουζίων, νίτρο και θειικό άλάτι δέν θά δώσω λεπτομερη λογαριασμό, άφοϋ για όλα αυτά προσαρτώ σημείωμα, μὰ μόνο για τὰ έπιθετικά και άμυντικά όπλα, πού ύπάρχουν στις εκεί αποθήκες τών πυρο-

¹⁴) Τó φρούριο του σημερινού Μεγάλου Κοϋλε.

¹⁵) Μικρές κολουμπρίνες· είδος κανονιών, κίγο κυρτών.

ne; dirò che ci sono incirca 1500 corsaletti, arcobugi in circa 1600, piche di frassino¹⁶ bone incirca 6000, fra coracone¹⁷ morioni¹⁸, allabarde¹⁹, archi et altre sorte d' arma d' aste curte come sarebbe partesanoni, spedi, et spontoni; in ogni bisogno potrebbe armar 16000 huomini. Et questa monitione d' arme certamente il tempo che io gli son stato a quel governo l' Ecc.mo Generale Mocenigo, ne ha fatto haver tanta bona cura²⁰ che si ritrovano in bon esser. Alla Canea vi sono pezzi n° 100 fra grossi et piccoli, ma perhò la maggiore parte è grossa; la sua monitione di polvere sarà almeno di Lire 300000 e balle da 24500 in circa con la sua monitione di arme. Alla Suda vi sono pezzi di arteglieria 58 con la sua debita monitione di polvere, balle et al-

μαχικῶν. Ἀναφέρω πὼς ὑπάρχουν περίπου 1500 θώρακες, ἀρκομπούζια περίπου 1600, λόγχες ἀπὸ μελία καλές περίπου 6000, ἀνάμεσα σὲ θώρακες, κράνη χαλκά, λογχοπελέκεις, τόξα καὶ ἄλλα εἶδη ὄπλων μὲ βραχὺ κοντό, ὅπως εἶναι τὰ δόρατα, οἱ ὀβελοί, τὰ δόρατα μὲ αἰχμή, πὸν μ' αὐτὰ θὰ μπορούσαν, σὲ περίπτωση ἀνάγκης, νὰ ὀπλισθοῦν 16000 ἄνδρες. Καὶ γι' αὐτὸ τὸν ἐφοδιασμό, τὸν καιρὸ πὸν ἤμουν στὴ διοίκηση αὐτῆ, ἐφρόντιζε, βέβαια, τόσο καλὰ ὁ ἐξοχώτατος Γενικὸς Προβλεπτὴς Mocenigo, ὥστε νὰ βρῖσκεται σὲ καλὴ κατάσταση.

Στὰ Χανιά ὑπάρχουν 100 κανόνια μικρὰ καὶ μεγάλα, μὰ τὰ πιδὸ πολλὰ μεγάλα. Τὰ πυρομαχικά των σὲ μαροῦτι θὰ ᾿ναι τουλάχιστο 300.000 λίμπρες. Μπάλες 24.500 περίπου μὲ τὸ σχετικὸ ἐφοδιασμὸ σὲ ὄπλα. Στὴ Σούδα ὑπάρχουν 58 κανόνια μὲ τὸν ἀνάλογο ἐφοδιασμὸ των σὲ μαροῦτι, μπάλες καὶ ἄλλα ἐφόδια, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν

¹⁶) «Λόγχοι κοπιεραὶ μὲ μακρὰν λαβὴν» (Ἄ. Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτανήσος, Ἀθήναι 1934, σ. 140). Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ χρησιμοποίησι τοῦ ξύλου τῆς μελίας γιὰ δόρατα καὶ λόγχες, ὅπως στὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου (Π, 767).

¹⁷) Ἡ λ. συγγενεύει μὲ τὰ παρὰ Du Cange: coracium, coracarius. Μεγάλοι θώρακες;

¹⁸) Εἶδος κράνου.

¹⁹) Λογχοπελέκεις. Hallebardes. «Πλατύαιγμα δόρατα. ὧν ἡ αἰχμὴ διαστανοῦται ὑπὸ κερατοειδοῦς μαχαίρας».

²⁰) Καὶ ὁ Mocenigo ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὴ του τὰ παρακάτω, σχετικὰ μὲ τὴν καλὴ συντήρησι τῶν ὄπλων: «ἔχων τοῦτο ὑπ' ὄψει μου, κατέβαλον ἰδιαιτέρας φροντίδας, ὥστε κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου, εὗρισκοντο εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ὁ ἐπιθεωρήσας δὲ ταῦτα ἐκλαμπρότατος Gio. Batta dal Monte ἔμεινε τελείως ἱκανοποιημένος» (Σ. Σπανιάκη, ὁ.π., σ. 147) Ἀπ' αὐτὸ διαπιστώνεται ἄλλη μιὰ φορὰ πὼς ὁ συντάχτης τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς εἶναι ὁ dal Monte.

tre provisione pertinenti al numero de quei pezzi; et così va seguendo tutte le fortezze in quel regno²¹..... Sittia et il castel di Gierapetra le quali due ultime fortezze per esservi artiglierie et monitioni gl' ho voluto ancor comprendere in questo numero che in tutto sono 11 et così per non fastidirne più la Ser.tà vostra non procederò più oltra, ma verrò al sommario generale di tutta l' artellaria monitione, et arme che si ritrovano in quel regno si come del tutto ne tengo parimente nota in questo libro.

κανονιῶν. Καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς σ' ὄλα τὰ φρούρια τοῦ Βασιλείου ἐκεῖνου. Σητεία καὶ τὸ Καστέλλι τῆς Γεράπετρας. Τὰ δυὸ τελευταῖα φρούρια, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐκεῖ κανόνια καὶ πολεμοφόδια, θέλησα νὰ συμπεριλάβω σ' αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ τὰ συνολικὰ εἶναι 11. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ἐνοχλήσω περισσότερο τὴ Γαληνότητά Σας δὲν θὰ προχωρήσω πὺ πέρα, μὰ θὰ ἔλθω στὴ γενικὴ ἄθροιση ὄλων, τοῦ πυροβολικοῦ, τῶν πυρομαχικῶν καὶ τῶν ὄπλων, ποὺ βρίσκονται σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο, κατὰ τὸ συνημμένο σ' αὐτὴ τὴ βίβλο σημείωμα.

²¹) Ὁ ἀντιγραφῆας σημειώνει : «parola illegibile».

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ